

Наталія Миколаївна Токарева,
кандидат психологічних наук, доцент
Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний
університет»
м. Кривий Ріг, Україна

УДК 37.015.311

КОМУНІКАТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КРЕАТИВНИХ СЦЕНАРІЇВ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ПІДЛІТКАМИ

Стаття посвячена аналізу проблем психологічного супроводження личностного розвитку подросток в парадигме комунікативного моделювання креативних сценаріїв самопрезентації. Феномен креативності розглядається, як важливий фактор розвитку личностних сценаріїв життєдіяльності учасників подросткового віку. Представлені результати вимірювань особливостей творчого мислення вербальної і невербальної креативності подросток, ментальних моделей самопрезентації. Определені тенденції психолого-педагогічного супроводження розвитку креативності учасників-подросток.

Ключевые слова: креативність, креативна людина, личностний конструкт, комунікативне моделювання, подростковий вік, Я-концепція, ментальна самопрезентація.

This article analyzes the problems of psychological support personal development of young people in the paradigm of a communicative model of creative scenarios of self-presentation. The phenomenon of creativity is seen as an important factor in the development of personal life scenarios students adolescence. The results of measurements of characteristics of creative thinking verbal and non-verbal creativity of young people, the mental models of self-presentation. Tendencies of psychological and pedagogical support for the development of creativity teenage students.

Key words: creativity, creative personality, personal construct, communicative modeling, adolescence, self-concept, mental self-presentation.

Посилення ролі інформаційних систем у житті людини епохи постмодернізму (*postmodern age*), загострення проблеми особистісної ідентичності та пошуку її естетики у несталіх умовах кризового періоду буття постіндустріального суспільства України, детермінують перспективи критичного переосмислення парадигм наукових досліджень, зокрема, моделювання розвивального простору обдарованої особистості.

Потреба суспільства в актуалізації творчого потенціалу особистості, як важливого фактору гуманістичного розвитку людства, викликає особливий інтерес науковців до пошуку резервів підвищення ефективності мислення до проблем креативності.

Сфера креативності досить складна для досліджень і викликає труднощі в інтерпретації, тому, що емпіричне поле фактів, які стосуються цієї проблеми надзвичайно широке. У вузькому значенні креативність розглядається, як дивергентне мислення (операції дивергентної продуктивності, за Дж. Гілфордом), відмінною ознакою якого є готовність висувати численні, рівною мірою, правильні ідеї відносно одного й того ж об'єкта. Креативність у широкому сенсі слова –

це творчі інтелектуальні здібності, у тому числі, здатність привносити нове у досвід (Ф. Баррон), здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання та постановки нових проблем (М. Валлах), здатність усвідомлювати прогалини і суперечності, а також формулювати гіпотези щодо відсутніх елементів ситуації (Е. Торренс), здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення (Дж. Гілфорд). Узагальнення теоретичних основ досліджень феномена креативності дозволило виокремити, більш широке за змістом, визначення поняття «креативність» – це здатність особистості адаптивно реагувати на необхідність у нових підходах і нових продуктах/продукції діяльності, що дозволяє усвідомлювати змінність об'єктивної реальності, відображеної у суб'єктивних образах (за Ф. Барроном та Д. Харрінгтоном).

Відповідно, креативна особистість розглядається не як пасивний організм, що реагує на зовнішні подразнення, а, як дослідник, який прагне зрозуміти, інтерпретувати і контролювати системи особистісних виборів і переживань, з метою ефективною взаємодії з довкіллям, гнучкого пристосування до змінних умов існування.

Характерні ознаки креативної особистості можна поділити на дві групи (згідно з концепцією Д. Богоявленської [1]): 1) інструментальні характеристики (до яких належать специфічні стратегії діяльності – швидке засвоєння інформації, висока успішність дій, винаходження нових способів діяльності, висунення нових цілей активності тощо); 2) індивідуальний стиль діяльності, самодостатня система саморегуляції суб'єкта, висока структурованість знань та мотиваційні характеристики, що містять такі параметри, як: підвищена чутливість, вибірковість, захоплення певною справою, пізнавальні потреби, зацікавленість парадоксальною інформацією, неприйняття стандартних завдань і готових відповідей, висока критичність, прагнення до досконалості). У структурі поведінки окремої особистості не завжди простежуються названі ознаки, однак, наявність хоча б одного з параметрів дозволяє констатувати певний рівень креативності суб'єкта, здатність до інтелектуальної творчості.

Креативна особистість має динамічний стереотип, в основу якого покладена напрацьована і систематизована послідовність дій, орієнтування на бачення своєрідного і нового у будь-якому об'єкті, погляд на нього, як на фрагмент загального.

Серед багатьох концептуальних підходів до проблем інтелектуальної творчості людини, особливо заслуговують на увагу концепції генези інтелекту (Ж. Піаже, Н. Лейтес, М. Холодна, С. Максименко та ін.). Підкреслюючи недостатність структурних когнітивних теорій здібностей людини, вони розглядають креативність в контексті тривалого процесу розвитку особистості, формування особистісних смислових цінностей та переконань, створення ментального досвіду. Особистісний досвід суб'єкта в когнітивному розумінні передбачає врахування фіксованих форм досвіду (те, що людина засвоїла в минулому), оперативних форм досвіду (те, що відбивається в ментальному досвіді людини в актуальний момент часу), а також потенційних форм досвіду (те, що з'явиться в ментальному досвіді, як новоутворення у майбутньому) [1].

Креативність особистості в цьому контексті може розглядатися, як осмислена активність розумової діяльності людини, головним компонентом якої є інтелектуальна ініціатива. Згідно з класифікацією Д. Богоявленської, інтелектуальна активність особистості може визначатися кількома рівнями:

- стимульно-продуктивний рівень, що характеризується зовнішньою активацією розумової діяльності та відсутністю інтелектуальної ініціативи;
- евристичний рівень, відзначається проявом певного рівня інтелектуальної активності, нестимульованої ні зовнішніми факторами, ні суб'єктивною оцінкою результатів діяльності;
- креативний рівень, за яким визначено закономірності існування об'єктивної реальності, що піддаються доведенню шляхом активного аналізу причинно-наслідкових залежностей [1].

Таким чином, креативний розумовий процес забезпечує можливість ефективного орієнтування

суб'єкта у широкому смисловому полі життєтворчості, що визначає специфіку особистісних характеристик людини.

Одним з перших спробував вийти на аналіз особистості, через характеристики її пізнавальної (когнітивної) сфери, Дж. Келлі у теорії персональних конструктів.

Згідно з Дж. Келлі, людина сприймає, інтерпретує і оцінює дійсність на підставі організованого суб'єктивного досвіду, поданого у вигляді системи понятійних моделей, які вона створює, а потім намагається пристосувати до об'єктивної реальності – особистісних (властивих конкретній людині) конструктів. За визначенням Дж. Келлі, особистісний конструкт – це ідея або сентенція, яку суб'єкт використовує для осмислення, інтерпретації чи прогнозування власного досвіду, життєвого вибору. Конструкт – це біполярна, суб'єктивна, вимірювальна шкала, що реалізує одночасно дві функції: 1) узагальнення (встановлення схожості); 2) протиставлення (встановлення відмінностей). Являючи собою спосіб диференціації об'єктів, конструкти можуть бути застосовані для оцінки реальних об'єктів, конкретних ситуацій, іншої людини, яка знаходиться в певній рольовій позиції тощо [5].

У процесі комунікативного програмування особистісного життєвого сценарію (ментального досвіду) людина породжує інформаційні блоки-повідомлення, що містять знакові (вербальні і невербальні) та аналогові (діяльнісні, контекстні, емоційно-експресивні) компоненти і є необхідними у певній ситуації. Змодельований і зафіксований у особистісному досвіді конструкт впливає на свідомому й несвідомому рівні на оточення людини і забезпечує специфіку соціального сприймання і самосприймання суб'єкта. Особистісний конструкт, таким чином, є стійкий спосіб, за допомогою якого людина усвідомлює певні аспекти дійсності, різні рівні емпіричного світосприйняття. У цьому контексті креативність можна розглядати, як індивідуальні можливості активності суб'єкта у культурному просторі, що змінюється протягом життя (Р. Робінсон) і визначаються специфікою особистісних конструктів та умов розвитку.

Особливо актуальною є проблема побудови особистісного креативного конструкту у підлітковому віці, коли активно починає розвиватися творче креативне мислення, реалізується обдарованість особистості, її основні контури розвитку. Згідно з дослідженнями В. Дружиніна, розвиток креативності відбувається на основі загальної обдарованості під впливом мікросередовища і наслідування, що зумовлюють формування системи мотивів і особистісних властивостей (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації); загальна обдарованість перетворюється в актуальну креативність, тобто, креативність – це синтез обдарованості і певної структури особистості [2].

З метою вивчення особливостей розвитку креативності підлітків, нами проведено емпіричне дослідження, в межах якого реєструвалися тип мислення

учнів підліткового віку, рівні виявлення їх творчого потенціалу та розвитку невербальної та вербальної креативності вибіркової сукупності. Вибірку склали 34 учні 7-го класу (віком 12–13 років) КЗШ № 69 м. Кривий Ріг.

Для досягнення мети дослідження застосовано комплекс тестових методик: методика «Типи мислення та рівень креативності»; тест-опитувальник Г. Девіса, спрямований на виявлення особистісної схильності до творчості (модифікація Б. Пашнева); тест Е. Торренса, що є невербальним тестом на сприйняття і перетворення незавершеного образу в символічно-образній системі; для діагностики рівня розвитку вербальної креативності – тест Дж. Гілфорда (у модифікації О. Тунік).

Дослідження респондентів за методикою «Типи мислення та рівень креативності» [3] дозволило виявити домінуючий тип мислення учнів та оцінити вираженість креативності (див. табл. 1).

Таблиця 1
Результати дослідження типів мислення та рівня креативності

Тип мислення	Кількість учнів (у відсотках)
Предметне мислення	20, 6 (7 осіб)
Символічне мислення	14, 7 (5 осіб)
Знакове мислення	32, 35 (11 осіб)
Образне мислення	17, 65 (6 осіб)
Креативне мислення	14, 7 (5 осіб)

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що у підлітків переважає знакове (32,35% учнів) і предметне (20,6% учнів) мислення, що відповідає закономірностям вікового розвитку учнів цієї вікової групи. Рівень креативності мислення підлітків є достатнім (14,7% учнів), що пояснюється сензитивністю підлітків і схильністю до гнучких стратегій прийняття рішень.

З метою уточнення рівня розвитку індивідуальної схильності підлітків до творчості нами був використаний тест-опитувальник Г. Девіса. Узагальнені результати тестування показані у табл. 2.

Аналізуючи отримані дані, можемо зробити висновки, що в учнів переважає середній рівень розвитку творчого мислення (52, 9% учнів).

Таблиця 2

Рівні розвитку індивідуальної схильності підлітків до творчості

Рівень індивідуальної схильності до творчості	Кількість учнів (у відсотках)
Високий (16–1 бал)	11, 8 (4 особи)
Середній (11–15 балів)	52, 9 (18 осіб)
Низький (0–10 балів)	35, 3 (12 осіб)

Невербальна креативність учнів досліджувалася за допомогою тесту Е. Торренса, субтесту «Незавершені фігури» (Complete Figures), який був адаптований А. Вороніним. Особливий акцент у цьому субтесті ставиться на виявлення невербальної креативності, як певної здібності до «породження» нового, оригінального продукту/продукції в умовах мінімальної вербалізації. Отримані дані оприлюднені у табл. 3.

Таблиця 3

Поділ респондентів на групи за показником невербальної оригінальності/стереотипності малюнків (кількість респондентів у %)

Рівень невербальної оригінальності/стереотипності малюнків	Кількість учнів (у відсотках)
Високий (100 % оригінальних відповідей)	8, 8 (3 особи)
Достатній (66 % оригінальних відповідей)	20, 6 (7 осіб)
Середній (66 % стереотипних відповідей)	44 (15 осіб)
Низький (100 % стереотипних відповідей)	26, 6 (9 осіб)

Результати дослідження свідчать, що учням вибіркової сукупності притаманний посередній рівень невербальної креативності: 44% учнів продемонстрували переважно стереотипні результати.

Діагностичні можливості означеної методики також дозволяють оцінювати такі показники креативності, як швидкість, гнучкість та оригінальність (див. табл. 4).

Для діагностики рівня розвитку вербальної креативності підлітків нами застосовано тест Дж. Гілфорда (у модифікації О. Тунік).

Таблиця 4

Результати дослідження невербальної креативності підлітків (кількість респондентів у %)

Рівні \ Критерій	Оригінальність	Гнучкість	Швидкість
Високий	14,7% (5 осіб)	2, 9% (1 особа)	11,8% (4 особи)
Норма	55,9% (19 осіб)	58,8% (20 осіб)	47% (16 осіб)
Низький	29,4% (10 осіб)	38,3% (13 осіб)	41,2% (14 осіб)

З метою подальшого співставлення отриманих результатів, психодіагностичні дані були зведені в аналогічні, до попередньої процедури (дослідження засобами тесту Е. Торренса), таблиці. Отримані дані щодо оригінальності/стереотипності вербальних реакцій подані у табл. 5.

Таблиця 5

Розподіл респондентів на групи за показником вербальної оригінальності/стереотипності малюнків (кількість респондентів у %)

Рівень вербальної оригінальності/стереотипності малюнків	Кількість учнів (у відсотках)
Високий (100 % оригінальних відповідей)	11, 8 % (4 особи)
Достатній (66 % оригінальних відповідей)	32, 3 % (11 осіб)
Середній (66 % стереотипних відповідей)	44,1 % (15 осіб)
Низький (100 % стереотипних відповідей)	11, 8 % (4 особи)

Аналіз отриманих даних дозволив виявити переважання посереднього рівня вербальної креативності серед респондентів: 32,3% учнів вибіркової сукупності продемонстрували схильність до оригінальних відповідей, а 44,1% учнів – схильність до стереотипних відповідей, що узгоджується із попередніми даними щодо невербальної креативності.

Узагальнення результатів дослідження вербальної креативності підлітків за критеріями гнучкості, продуктивності (тест Дж. Гілфорда) подано у табл. 6.

У цілому ж, як свідчать результати дослідження, підлітки демонструють посередній рівень виявлення вербальної та невербальної креативності, що потребує корекційного втручання психолога та вчителів з метою розвитку інтелектуального творчого потенціалу особистості.

Одним з варіантів побудови особистісного конструкта можна вважати комунікативне програмування «Я-концепції» креативної особистості. Адже для формування креативності, як особистісної активності, а не лише ситуативного прояву, формування має відбуватися у спеціально організованому середовищі, де не декларуються зразки регламентованої поведінки; впроваджуються позитивні елементи творчої поведінки; створюються умови для наслідування

творчої поведінки і блокуються прояви агресивної та деструктивної поведінки; має місце соціальне підкріплення творчості тощо. В результаті відбувається перебудова індивідуального пізнавального досвіду, що приводить до появи оригінальних творчих продуктів діяльності суб'єкта.

З метою вивчення особливостей комунікативного програмування «Я-концепції» креативної особистості, нами було здійснено дослідження самопрезентації суб'єктів. Ментальна самопрезентація – це актуальний розумовий образ власного «Я» (суб'єктивна форма відображення персональних конструктів), елемент оперативної форми ментального досвіду, що змінюється, залежно від ситуації та інтелектуальних зусиль суб'єкта, у процесі ментальної репрезентації.

Однією з форм ментальної репрезентації особистості є самопрезентація, як вираження «Я-концепції». Враховуючи, що «Я-концепція» об'єктивується лише в інтроспективному аналізі, ми вважали необхідним отримати уявлення про змістовні характеристики «образу Я» підлітків вибіркової сукупності з високим рівнем креативності.

Для розв'язання цього завдання ми використали традиційний метод вільного опису. Пропонувалась тема «Я – особистість». Відповіді давались у письмовій формі. Обробка вибірки проводилась методом контент-аналізу.

Зміст «образу Я» визначався через систему смислових категорій (груп висловлювань про сфери об'єктивної реальності, різні сторони власного внутрішнього життя, які людина використовує при самоописі). Статистичний аналіз результатів дослідження дозволив виявити значущість деяких смислових категорій для суб'єктів (див. табл. 7).

Найбільш значущою у наративах підлітків є категорія «Самооцінка і самоствавлення», що свідчить про потребу в самоаналізі для креативів («Я ніколи не соромилася своїх недоліків, скоріше мене хвилюють мої переваги»; «Я маю неабиякі здібності, але моя пасивність не дозволяє мені їх реалізувати»; «Єдиний мій недолік – це серйозне сприйняття світу і відсутність почуття гумору»).

Серед більш значущих категорій, що характеризують «Я-концепцію» підлітків-некреативів, виділяється «Взаємини з оточенням (однолітками і дорослими)». Це свідчить про зовнішню спрямованість особистісного розвитку некреативів.

Таблиця 6

Результати дослідження вербальної креативності підлітків (кількість респондентів у %)

Критерій	Оригінальність	Гнучкість	Продуктивність
Високий	11,8% (4 особи)	5,9% (2 особи)	11,8% (4 особи)
Норма	52,9% (18 осіб)	58,8% (20 осіб)	50% (17 осіб)
Низький	35,3% (12 осіб)	35,3% (12 осіб)	38,2% (13 осіб)

Таблиця 7

Значущість смислових категорій самопрезентації

№	Категорія висловлювання	Індекс значущості
1.	Формально-біографічні, рольові відомості	2,8
2.	Міжособистісні взаємини з оточенням	34,2
3.	Цінності, переконання, ідеали	37
4.	Прояви самостійності	14
5.	Самооцінка і самоствавлення	77
6.	Уміння, інтереси, здібності	8,5
7.	Життєві плани	11
8.	Переживання, почуття, мотиви	17
9.	Поведінка, вчинки	20
10	Зовнішність, ставлення до представників протилежної статі	5,4

Отже, можна стверджувати, що для креативної особистості важливу роль у формуванні емпіричного досвіду відіграють вищі рівні потреб, що зумовлюють здатність до самоаналізу та особистісної презентації. Відповідно, моделювання здатності до інтроспекції, самопрезентації у свідомості особистості дозволить підвищити рівень прояву креативності.

При формуванні особистісних конструктів слід враховувати ієрархію ступенів можливого впливу на Я-концепцію особистості: на першому етапі доцільно моделювати загальне уявлення про реальність (об'єкт, явище, людину тощо), на другому – необхідним елементом є деталізація інформації (див. табл. 8).

Таблиця 8

Моделювання здатності підлітка до самопрезентації

Системи впливу на поведінку людини	Етапи прийняття рішення	Комунікативне моделювання
Когнітивна система: здатність до волевиявлення.	Мотивація. Боротьба мотивів. Вибір, впевненість.	Вплив активуючого характеру, заклики до здійснення вчинку. Підкріплення. Створення ситуації успіху. Констатація фактів.
Афективна система: емоційний вплив, апеляція до почуттів.	Домінування переваг, симпатії-антипатії.	Порівняльна характеристика перспектив. Аргументація образами, апеляція до емоційної сфери. Семантичний резонанс.
Когнітивна система: інтелектуальна обробка інформації, формування понять, ідей.	Знання, уявлення. Формування досвіду.	Обґрунтування, пояснення, позитивне ставлення, використання позитивних спогадів, досвіду.

Узагальнюючи, можна відзначити, що комунікативне моделювання конструктів креативної особистості детерміноване рядом чинників, що дозволяють впливати на формування власного ментального простору креативної особистості:

- надситуативний характер активності;
- домінування індивідуалізації у психічному розвитку;
- творче, гнучке програмування життєвих сценаріїв;
- потреба в отриманні нової інформації, нових знань;
- наявність почуття «творчого неспокою».

Критеріями творчого розвитку підлітків у процесі навчально-виховного супроводу можна вважати

активність (глибокий аналіз завдань, розмаїтість ідей), самостійність (здатність до самостійного розв'язування завдань без помилок, висловлення максимальної кількості ідей), оригінальність (вміння висловити нові, нестандартні ідеї, фантазувати, вдало поєднувати логіку з інтуїцією), результативність (здатність надавати завершеного вигляду своїм ідеям, робити змістовні висновки, вміння відстоювати власну думку, наводячи конкретні приклади).

Створення відповідних умов, для позитивної самопрезентації суб'єкта у креативному ментальному просторі, сприятиме актуалізації творчого потенціалу особистості. Відсутність цілеспрямованої стимуляції прояву креативних здібностей зумовлює неадекватний їх розвиток у сензитивні вікові періоди.

Використані літературні джерела

1. *Богоявленская Д. Б.* Интеллектуальная активность как проблема творчества / Диана Борисовна Богоявленская – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1983. – 174 с.

2. *Дружинин В. Н.* Психология общих способностей / Владимир Николаевич Дружинин – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.

3. *Ильин Е. П.* Психология индивидуальных различий / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.

4. *Холодная М. А.* Психология интеллекта. Парадоксы исследования / Марина Александровна Холодная – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

5. *Kelly, G. A.* A brief introduction to personal construct theory// Perspectives in personal construct theory / Ed. D. Bannister. London, New York: Academic press, 1970. P. 1–29.

